

УДК 378.4-055.2(477.51)«192/193»(092)

ЧАЛЕНКО Альона,
аспірантка кафедри історії України
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя (м. Ніжин, Україна)
a.chalenko99@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2963-8668>

**ВІД ПЕРШОЇ СТУДЕНТКИ-ПАНЯНКИ О. ЛЕВКОВЦЕВОЇ ДО
СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В НІЖИНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ
У 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.**

У статті на основі аналізу комплексу архівних джерел і наукової літератури розглянуто особливості процесу становлення жіночої освіти в Ніжинській вищій школі протягом 20–30-х рр. ХХ ст. Значну увагу приділено біографії першої дівчини, яку в 1919 р. було прийнято до лав студентства Ніжинського інституту – Олени Левковцевої. Встановлено, що на сьогодні залишаються певні сумніви щодо її першості, оскільки докази й аргументи мають суперечливий характер.

Досліджено динаміку зростання представниць жіноцтва у навчальному середовищі та кадровому складі вищого навчального закладу. Доведено, що про масовість жінок у навчальному середовищі Ніжинської вищої школи можна стверджувати лише з другої половини 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. Проаналізовано повсякденне життя жінок-інтелігенок, через призму чого показано всі складнощі навчально-педагогічної діяльності за часів радянської влади.

***Ключові слова:** Ніжинська вища школа, Ніжинський інститут народної освіти, жіноча освіта, фемінна історія, жінки-викладачки, жінки-студентки.*

**FROM THE FIRST STUDENT, MISS O. LEVKOVITSEVA, TO THE
ESTABLISHMENT OF FEMALE EDUCATION IN THE NIZHYN HIGH
SCHOOL IN THE 1920'S-EARLY 1930'S XX CENTURY**

The article, based on the analysis of a complex of archaic sources and scientific literature, examines the peculiarities of the process of the formation of

ЧАЛЕНКО Альона

women's education in the Nizhyn Higher School during the 20s and 30s of the 20th century. Considerable attention is paid to the biography of the first girl who was admitted to the student ranks of the Nizhyn Institute in 1919 – Olena Levkovtseva. It has been established that certain doubts about its primacy remain today, as the evidence and arguments are of a contradictory nature.

The dynamics of the growth of female representatives in the educational environment and personnel of a higher educational institution were studied. It has been proven that the majority of women in the educational environment of the Nizhyn Higher School can be asserted only from the second half of the 20s to the beginning of the 30s of the XX century. The everyday life of women intellectuals is analyzed, through the prism of which all the difficulties of educational and pedagogical activity during the Soviet regime are shown.

Keywords: Nizhyn Higher School, Nizhyn Institute of Public Education, women's education, feminist history, female teachers, female students.

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній історичній науці вивчення жіночої історії належить до одного з новітніх та актуальних напрямів історичних досліджень. Зокрема, у полі зору науковців постійно перебувають питання формування та розвитку діяльності жіноцтва у системі вищої освіти України.

До того ж, наразі українська освітня галузь переживає етап реформаційних перетворень і змін задля забезпечення гендерного балансу та рівних можливостей жінок у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Тому виникає необхідність у наукових пошуках витоків становлення вищої жіночої освіти в Україні, в даному випадку на прикладі Ніжинської вищої школи у 20–30-х рр. ХХ ст. Адже даний період характеризувався кардинальними зрушеннями та перетвореннями в освітній сфері, що назавжди змінило соціальний образ жінки та її роль у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідницькі пошуки потребували вивчення значної кількості архівних джерел та наукової літератури. Як самостійний напрям історичних досліджень, жіноча історія сформувалася на початку 70-х рр. ХХ ст. Основні дослідницькі центри з початку її становлення були засновані у США та Великобританії, коли

ЧАЛЕНКО Альона

представниці другої хвилі фемінізму під впливом підходів, висунутих соціалістами, проклали шлях до нового розуміння фемінної історії. Тут варто виділити наукинь Герду Лернер [61] та Джоан Скотт [59]. Їхні праці стали своєрідним програмним текстом, у якому вперше у системний спосіб було викладено феміністські принципи історичного дослідження.

Серед ґрунтовних сучасних вітчизняних досліджень проблематики жіночої освіти слід відзначити праці таких вчених, як О. О. Драч [60], О. В. Мельник [66], Л. В. Міхневич [67], Т. В. Сухенко [73]. Вони дозволили загалом з'ясувати роль і місце жіночої освіти в історії України, ставлення суспільства до жінки та її виховання, природні особливості жіночого світосприйняття в різних регіонах України. Наукині Марта Богачевська-Хомяк [57] та Оксана Кісь [61] своїми дослідженнями заклали методологічні основи вивчення жіночої історії як окремого напрямку історичної науки. Загальну історію освіти і науки України у 20–30-х рр. ХХ ст. висвітлюють роботи дослідників А. В. Горбаня [58], В. В. Липинського [63], В. І. Марочко [65], С. О. Сірополка [72] та Г. І. Ясницького [74].

Є наукові студії і регіонального характеру, в яких автори торкалися окремих аспектів досліджуваної теми. Насамперед, це монографія Г. В. Самойленка та О. Г. Самойленка «Ніжинська вища школа: сторінки історії» [71]. Цінною є праця професора Є. М. Луняка «Олена Левковцева – перша студентка Ніжинського інституту» [64], в якій висвітлено життєвий шлях О. Левковцевої – першої студентки Ніжинського історико-філологічного інституту.

Для більш детального аналізу питання автором використано архівні документи, які характеризували тодішнє навчальне та наукове життя Ніжинської вищої школи. Зокрема, важливу інформацію про перших студенток і жінок-викладачок містять їхні особові справи, які зберігаються у Відділі забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області

у м. Ніжині. Допоміжними для вивчення теми стали праці О. Б. Комарніцького [62], І. В. Мошика [68], О. А. Посвістака [69] про повсякденність студентства та викладачів упродовж 20–30-х рр. минулого століття.

Проаналізувавши значну кількість архівних документів та наукової літератури, що мають історико-педагогічне значення, робимо висновок про те, що у вітчизняній історіографії не здійснювалося комплексного дослідження проблеми розвитку вищої жіночої освіти у 20–30-х рр. ХХ ст.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає у тому, щоб на основі використання комплексу архівних джерел та історіографічних здобутків дослідити і проаналізувати історію жінок-освітянок у стінах Ніжинської вищої школи. Ключовими завданнями є аналіз і спроба відтворення особливостей становлення вищої жіночої освіти на прикладі Ніжинської вищої школи в зазначений період. У процесі роботи було використано такі наукові **методи**: історико-генетичний, системний, порівняльний, статистичний, конкретно-пошуковий.

Виклад основного матеріалу. Навесні 1919 р. відбулося проголошення та юридичне оформлення радянської влади на українських землях. Новий політичний режим одразу ж узявся руйнувати старий устрій життя. Одне з особливих місць у політиці більшовиків відводилося жіночому питанню. Поступово почали закладатися основи «нового» соціального портрету жінки, борця за «ідеали комунізму», освіченої та соціально-активної особистості.

Протягом 20–30-х рр. ХХ ст. радянською владою були прийняті законодавчі акти та постанови, які проголошували рівність чоловічої та жіночої статей, у тому числі і в освітній сфері [71, с. 617]. Українські радянські конституції 1919 та 1929 рр. декларативно зрівняли жінок і чоловіків у громадянських та політичних правах. А Конституція УРСР 1937 р. законодавчо закріпила гендерний паритет, який гарантував рівноправ'я між жінками й чоловіками у всіх галузях життєдіяльності та виділивши жінку як окремий

суб'єкт права. Більшовики мали на меті створити «нову» радянську жінку, в унормованому образі якої освіченість відігравала важливу роль. Як наслідок, у процесі масового залучення жінки до виробничої діяльності, зокрема у галузі освіти, радянська влада мала перетворити її на інструмент у вихованні молодого покоління у комуністичному дусі.

20 листопада 1919 р. більшовицький режим утвердився і в Ніжині [70, с. 32-33]. Докорінні зміни, які згодом почали відбуватися у системі вищої освіти УРСР, безпосередньо торкнулися і Ніжинської вищої школи. Зокрема, на початку 1920 р. було проведено декілька засідань Державної комісії з реорганізації вищих навчальних закладів, складання програм і кошторису. Щодо Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька був вироблений Меморандум, за яким передбачалося об'єднання в один навчальний заклад Історико-філологічного інституту з Жіночими курсами і надання студентам наукових історико-філологічних знань на засадах громадсько-політичної підготовки, «принципів соціалізму» протягом чотирьох років [71, с. 205].

У 1920 р. Вищі жіночі курси остаточно об'єдналися з інститутом, а в червні того ж року відбулася реорганізація Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька у Науково-педагогічний інститут, який наступного року був перетворений у Ніжинський інститут народної освіти. Для проведення реформи інституту з 16 червня 1920 р. працювала спеціальна комісія, яка дійшла висновку, що на базі навчального закладу можна створити чотири інститути: гуманітарний, фізико-математичний, природничий і педагогічний, об'єднавши їх тимчасово в один науково-педагогічний інститут. На початковій стадії реорганізації всі інститути йменувалися факультетами. У Ніжині було відкрито лише два інститути: гуманітарний у складі відділів – соціально-політичних наук, історичних наук, української мови та літератури, російської мови та літератури і педагогічний у складі відділів – дошкільного,

ЧАЛЕНКО Альона

шкільного, позашкільного. Фізико-математичний і природничий інститути планувалося відкрити у процесі розвитку навчального закладу. З 1919 по 1922 рр. посаду директора інституту обіймав професор Павло Васильович Тихомиров (1868–1937) [71, с. 206]. Постановою Наркомосвіти УРСР від 7 червня 1921 р. Науково-педагогічний інститут було переіменовано у Ніжинський інститут народної освіти з факультетами – робітничим і соціального виховання. У 1922 р. професора П. В. Тихомирова на посаді директора замінив Олександр Олександрович Карпенко (1891–1969) [71, с. 206]. З 1930 р. Ніжинський інститут народної освіти було реорганізовано в Інститут соціального виховання з 3-х річним терміном навчання із відділами – історико-економічним, філологічним, агро-біологічним, фізико-математичним. З 1 серпня 1930 р. інститут очолив Степан Семенович Порада (1902–?). Невдовзі, 17 жовтня 1932 р., за розпорядженням Народного комісаріату освіти України був відкритий Ніжинський педагогічний інститут професійної освіти для підготовки вчителів-предметників. У новоутвореному навчальному закладі залишилися ті ж відділи, що і в Інституті соціального виховання [71, с. 247].

Вивчаючи тему жіночої освіти в Ніжинській вищій школі, слід зазначити, що вже з 1920 р. можна говорити про початок вступу до інституту дівчат [71, с. 206]. Як доводить дослідження, у дореволюційний період у закладі навчалися тільки юнаки. Лише в 1920/1921 навчальному році, після реформи вищих навчальних закладів в Україні, до студентства почали долучатися жінки. Адже більшовицькі конституції та декрети проголошували рівноправність чоловічої та жіночої статей, у тому числі й щодо можливостей отримання повноцінної вищої освіти [71, с. 201]. Тому, як дозволяють стверджувати статистичні звіти Ніжинської вищої школи, на 1920/1921–1921/1922 навч. роки у закладі число слухачок курсів уже налічувало близько 60 осіб [3, арк. 44-56].

Першою студенткою Ніжинського історико-філологічного інституту стала Олена Левковцева. Згідно з метричним свідоцтвом, яке містилося в її

особовій справі, вона народилася 10 (22) грудня 1900 р. на Чернігівщині в селі Свидовець Козелецького повіту (нині Ніжинського району) у сім'ї сільських учителів. 1910 р. О. Левковцева була прийнята на навчання до першого класу Ніжинської жіночої гімназії Ганни Федорівни Крестинської. Судячи з атестату, дівчина навчалася на відмінно, мала зразкову поведінку. Після закінчення семи класів, у 1917 р. дівчина вступила до 8 (додаткового) класу цього ж закладу [20, арк. 2].

Після закінчення гімназії у 1919 р. О. Левковцева подала заяву на навчання до приватних Вищих жіночих курсів, які діяли у приміщенні Ніжинської вищої школи з 1916 р. та були відкриті за ініціативою професора П. В. Тихомирова. Прагнучи отримати диплом про вищу освіту, О. Левковцева подала заяву про вступ до Ніжинського історико-філологічного інституту влітку 1919 р., тобто за кілька місяців до встановлення радянської влади. Цінними є спогади самої студентки про обставини вступу, які містяться у заяві з особової справи, що знаходиться у Відділі забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині [64]. Як згадувала О. Левковцева, одного літнього дня вона прийшла до кабінету ректора інституту Павла Васильовича Тихомирова. Коли Олена повідомила про намір навчатися у закладі, ректор почав шукати зачіпки, аби унеможливити вступ дівчини. «Але досі до інституту приймали тільки осіб чоловічої статі...», «До того в жіночій гімназії не вивчали стародавніх мов – грецької і латинської», – говорив Тихомиров. Дійсно, навчаючись у гімназії, дівчина вивчала тільки латинську мову [64].

Професор П. В. Тихомиров призначив О. Левковцевій складання іспиту з грецької мови на осінь 1919 р. І, більше того, дозволив написати їй заяву про вступ до інституту за умов успішного складання вищезазначеного іспиту [71, с. 201-204]. Певну неприхильність чоловічої адміністрації до молодої особи можна пояснити кількома обставинами. По-перше, це створило б таку

резонансну подію, до якої адміністрація закладу не була ще готовою. Враховуючи консервативне мислення тогочасного професорсько-викладацького складу, суто чоловічого колективу, в уявленнях якого знаходження жінок серед студентства виглядало занадто радикальним кроком, а ідея зрівняння статей видавалася досить суперечливою інновацією. Варто згадати й про те, що вступ О. Левковцевої до інституту ознаменував би переведення дівчат з Вищих жіночих курсів, які діяли окремо, до студентського середовища [64].

І все ж не варто говорити про радикальну налаштованість проти допуску жінок до освіти в Ніжинській вищій школі. Свідченням цього було існування у стінах закладу Вищих жіночих курсів, одним з ініціаторів яких став уже вищезгадуваний ректор П. В. Тихомиров, а кількість слухачок на них постійно збільшувалася [64].

Повернувшись додому після розмови з ректором, О. Левковцева попросила батьків аби вони знайшли їй репетитора з грецької мови. Батько домовився з учителем Ніжинської класичної гімназії Йосифом В'ячеславовичем Добіашем. За декілька місяців дівчина добре опанувала курс грецької мови й успішно склала вступний іспит. У перший рік навчання вона була єдиною дівчиною серед студентів [71, с. 202]. 26 грудня 1919 р. було прийнято рішення про об'єднання слухачок Вищих жіночих курсів зі студентами інституту в спільні аудиторії для прослуховування лекцій і проведення практичних занять [64].

У процесі дослідження нами виявлено деякі неточності та розбіжності в архівних документах і в біографії самої студентки. У жовтні 1919 р. за рішенням конференції Інституту багатьом вступникам, як хлопцям, так і дівчатам, було відмовлено у вступі. Основною причиною стало те, що їхні документи не відповідали вимогам статуту закладу. Наприклад, відмовили Анні Псарьовій, яка подала документи для вступу до Ніжинського історико-

філологічного інституту 24 липня 1919 р. Як свідчить приписка на документі: «Документи повернені та фотокарточка 27/14 жовтня 1919 р.». Тому питання про те, в якому році О. Левковцева була зарахована до інституту, все ж залишається дискусійним. Більшість документів з особової справи дівчини свідчать, що вона вступила до закладу в 1920 р. Вірогідно, що це могло відбутися і в 1919 р., оскільки в революційні часи багато студентів полишали навчання, а то і взагалі не мали змоги чи бажання вступати до вищих навчальних закладів через різні причини. Наслідком цього був недобір студентів, тому, аби заповнити брак юнаків серед студентів, дівчат допускали до навчання. Більшість професорів Інституту підтримували хист та жагу до навчання О. Левковцевої і це відіграло важливу роль під час вступу до закладу [64].

В особовій справі О. Левковцевої зазначалося, що «вона дійсно з 1919 року по 1923 рік прослухала повний курс Ніжинського Інституту Народної Освіти». В її заліковій книжці навпроти предмета «Історія української літератури (новий період)» стояла оцінка «5», припис «дуже задовільно», прізвище професора Олександра Сергійовича Грузинського, дата 14.XI.1919 і примітка, що оцінка перенесена з лекційної книжки Вищих жіночих курсів [20, арк. 14]. Отже, станом на листопад 1919 р. О. Левковцева ще вважалася слухачкою Вищих жіночих курсів. Цього ж місяця відбулося переведення дівчини зі складу курсисток до студентського середовища Інституту. Дане рішення було прийняте адміністрацією закладу в руслі наступного вже згаданого кроку, спрямованого на поступове об'єднання Вищих жіночих курсів з інститутом, коли наприкінці грудня 1919 р. було вирішено звести курсисток і студентів разом для прослуховування спільних курсів. А вже у 1920 р. Вищі жіночі курси остаточно були реорганізовані в структуру Інституту [64].

Враховуючи той факт, що Вищі жіночі курси об'єдналися з Інститутом, слухачки старших курсів почали отримувати інститутські дипломи вже на

ЧАЛЕНКО Альона

початку 1920-х рр. Вірогідно, у зв'язку з цим О. Левковцеву можна вважати за першу студентку Ніжинського інституту народної освіти [64]. В 1923 р. вона на відмінно закінчила Інститут, успішно захистивши підсумкову роботу на тему: «Життя та творчість Є. П. Ростопчиної» [20, арк. 20].

Як свідчать результати дослідження, бажання навчатися виявили багато дівчат. У 1921 р. в Інституті народної освіти здобувало освіту 239 студентів, з яких 60 осіб становили дівчата. Соціальний склад перших студенток був вельми строкатим. Як доводить аналіз архівних документів, серед них було багато дітей селян з навколишніх сіл [10, арк. 3; 11, арк. 5; 20, арк. 5], дітей місцевих службовців [15, арк. 3] та міщан [18, арк. 7]. Більшість мали атестати гімназій [10, арк. 3; 20, арк. 4], комерційних училищ [41, арк. 1], учительських семінарій [71].

Проаналізувавши архівні документи, автор може припускати, що середина 20-х – початок 30-х рр. минулого століття позначилися масовим вступом до Інституту дівчат [14; 19; 22; 24-25; 28-30; 32-37]. Вже станом на 1932/1933 навчальний рік у закладі навчалось 1186 студентів на стаціонарній формі навчання і 1612 – на заочному відділенні [7]. Це майже у двадцять разів більше порівняно з 1920/1921 навчальним роком. На історико-економічному відділенні було 223 студенти, мовно-літературному – 198, агробіологічному – 158, фізико-математичному – 164. І однаковою була кількість чоловіків та жінок [71, с. 248; 5, арк. 123-131; 6, арк. 144-156; 9, арк. 15-27].

Зауважимо, що все ж потрапити до числа студентів на той час було справою не з легких. Про це свідчать архівні матеріали, зокрема особові справи студенток. Впадає у вічі той факт, що в більшості особових справ присутні тільки заяви про вступ студенток, біографічних же даних про соціальний стан, сім'ю та матеріальне становище не виявлено. Дивно, оскільки з 1920-х рр. вимоги до соціального стану студентів посилювалися. В анкетах обов'язковою заповнювалася графа про соціальне становище батьків та довідки про

ЧАЛЕНКО Альона

соціальний і майновий стан сім'ї до і після революції. Це можна пояснити декількома обставинами. По-перше, спадає на думку те, що могли бути недоліки в роботі тодішньої канцелярії, але таких випадків було немало та і самі факти свідчать зовсім про інше. По-друге, вірогідно, що більшість студенток намагалися приховати свій соціальний стан і йшли на різні хитрощі. Відомо, що з осені 1921 р. до вищих навчальних закладів приймали тільки за рекомендацією від партійних, комсомольських, військових і профспілкових організацій або від комітету бідняків (комбїду). Звертали особливу увагу на соціальне походження, надаючи перевагу вихідцям з пролетарського середовища.

На практиці ж довчитися до отримання бажаного диплому з подібними характеристиками вдавалося далеко не всім. До того ж, у закладі протягом 1920–1930-х рр. систематично проводилися більшовистські чистки, під час яких перевіряли соціальну приналежність студентів. За «неправильне походження» відраховували [10; 12; 13; 16; 31; 38; 39]. Це призводило до різкого скорочення контингенту студентів, як, наприклад, це сталося на кінець 1922/1923 навчального року, коли з 300 студентів на факультеті соціального виховання залишилося 148, а на робітфаці з 200 – 89. Тобто, майже половину студентства відраховували, і це лише впродовж одного навчального року [71, с. 215; 8, арк. 21-28].

Отриманню дипломів студенткам перешкоджали і матеріальні проблеми. Адже 20–30-ті рр. ХХ ст. виявилися важким випробуванням для студентства. Молодь не мала можливості повноцінно навчатися через скрутне матеріальне становище. Студенти з навколишніх сіл жили фактично на утриманні батьків. Все це негативно впливало не лише на навчальний процес в Інституті, а й безпосередньо на стан здоров'я самих студентів [64]. Особливо важко було з продовольством. Молодь харчувалася вкрай незадовільно. Їжа була одноманітною та низькокалорійною. У середині 1920-х рр. ситуація з харчами

трохи покращилася, але все одно залишалася далекою від норми. Студентська їдальня не давала, так би мовити, померти від голоду, але й наїстися в досталь у ній було складно. У першій половині 1930-х рр., з введенням карткової системи, ситуація з продуктами тільки погіршилася, бракувало різних речей, одягу. По півроку, з перших холодів і майже до літа, вони носили кожухи, шинелі, дуже рідко – пальта. Дуже скрутно було із взуттям, тому ходили на заняття і роботу у калошах [68]. Студентам виплачували невелику стипендію та видавали натуральний продуктовий пайок (борошно, крупа, картопля, сіль). Звісно, всього цього не вистачало для нормального життя [62]. Варто додати, що гуртожитка при інституті на той час не було (його побудували лише у 1938 р.), і студенти – не ніжинці – жили на приватних квартирах [71].

За більшовицькою доктриною «нова радянська жінка» мала уособлювати образ жінки-трудівниці. Тому, крім інтелектуальної діяльності, більшість студенток у той час мали займатися й важкою фізичною працею. З 1919 по 1934 рр. в Інституті існувало підсобне господарство. Ніжинський повітовий виконком передав Інституту 40 га орної землі в урочищі Войтовщина, а також 8 корів, 4 коней, деякий реманент і посівний матеріал [71, с. 214]. Все це мало негативні наслідки. Недостатня підготовка студентів, а також їхня перевантаженість різними позанавчальними видами роботи призводили до різкого скорочення контингенту. При аналізі архівних документів, нами виявлено заяви студенток про їхню матеріальну скруту та хвороби, що не дозволяли їм нормально завершити навчання [17; 18; 26]. Попри всі складнощі, студентки намагалися долати матеріальні труднощі аби досягнути такої бажаної мети – здобути вищу освіту і стати корисними своїй країні. Молодь брала активну участь у науковій, громадській роботі, ліквідації неписьменності та малописьменності. Також студенти намагалися не сумувати, знаходячи час і для розваг, і для позитивних емоцій. Особливим успіхом серед молоді

користувалися драматичні гуртки. У вільний час юнаки та дівчата багато танцювали, дискутували на літературні теми тощо [71].

На початку 20-х рр. ХХ ст. з появою перших дівчат-студенток почали заповнювати інститутські кадри і перші жінки-викладачки, бухгалтери [50], бібліотекарі, працівниці канцелярії, секретарі, технічні працівники [44]. У «Звіті про роботу Ніжинського історико-філологічного інституту за 2 півріччя 1919–1920 навч. року» у розділі І. «Про особовий склад» ми знаходимо дані про те, що серед чоловічого педагогічного колективу зустрічається і перша жінка-викладачка німецької мови Лідія Афанасіївна Боряковська [1, арк. 4]. На 1920/1921 навч. рік у Ніжинському науково-педагогічному інституті налічувалося дев'ять професорів і двадцять чотири викладачі, серед яких було і дев'ять жінок-викладачок [71, с. 213]. Зокрема, це педагогиня Галицька Марія Миколаївна, викладачка фізики Замислова Олена Дмитрівна, викладачки французької мови Грижимайло Ольга Олександрівна та Максимович Катерина Олексіївна, викладачка історії та педагогіки Глаголева Ніна Миколаївна, бібліотекар Кульжинська Людмила Семенівна, викладачка природознавства Заболотська Софія Йосипівна та ін. [2, арк. 1-2].

Аналіз архівних документів засвідчує, що у 1930/1931 навч. році на 14 кафедрах працювало 56 викладачів (9 професорів, 18 доцентів, 16 асистентів, 7 викладачів та 2 лаборанти), з яких 8 вибуло та 4 прибуло. «Причини вибуття такі: 2 – переведені на іншу роботу, 2-х – заарештовано, 1 – звільнено за ворожу... ідеологію, 1 – вибув за скороченням посади та 2 вибуло для підвищення кваліфікації» [5, арк. 118-121; 9, арк. 30-34]. Станом на 1 січня 1932 р. в Інституті працювало 6 професорів, 9 доцентів, 32 викладачі, 28 асистентів [71, с. 241]. Усього налічувалося 75 осіб, з яких 32 були жінки [56; 6, арк. 139-143]. Таким чином, половина педагогічного колективу була суто жіночою.

Як показує детальний розгляд особових справ жіночої частини педагогічного колективу Інституту, за етнічною приналежністю це були українки та росіянки. Приїжджали переважно з Тульської [39], Воронежської [40], Волинської [42], Чернігівської [43] та Полтавської губерній [45]. Серед новообраних викладачок були і ніжинки [47]. Більшість ідентифікували себе містянками, доньками робітників, службовців. За віковими характеристиками переважали жінки від 20 до 55 років. Значна частина жінок були безпартійними. Вони мали дипломи Київських вищих жіночих курсів [39], Московських педагогічних курсів [40], Київського університету [41], Державної екологічної академії [43], Катерининського інституту в Ленінграді [53], були і ті, хто закінчив Ніжинський інститут [54]. Єдиною, хто закінчив іноземний вищий навчальний заклад, стала викладачка французької мови і літератури Ольга Олександрівна Грижимайло. Знаменно, що вона здобувала вищу освіту в Сорбоні [42].

Констатуємо, що жінки переважно читали предмети з біології [52,] іноземної мови, музики, психології. Багато з них віддавали перевагу бібліотекарській справі [46; 48; 51], працювали секретарями [49], працівниками канцелярії [56]. Такі дисципліни як історія, філософія та математика все ще викладали чоловіки. За період 20–30-х рр. ХХ ст. викладацькі штатні посади займало близько 20 жінок, але дане число є умовним, оскільки точну кількість встановити не вдалося. До того ж, документи Інституту за 1936–1941 рр. знищені під час війни, тому важко прослідкувати у деталях за життям колективу навчального закладу [71, с. 266].

Досліджуючи особові справи викладачок, нами виявлено такі факти. Найбільше часу у Ніжинській вищій школі працювали вже вищезгадувана Грижимайло Ольга Олександрівна (1923–1931) [42] та викладачка хімії Бойкова Лідія Петрівна (1924–1934) [43]. Жінки пропрацювали майже по 10 років. Решта продовжували викладацьку діяльність у закладі менше п'яти років.

Причини такого явища могли бути різними. В архівних матеріалах збережено їхні заяви про звільнення. Йшли на такий крок переважно через недостатнє матеріальне забезпечення, сімейні обставини та хвороби [39; 40; 41; 45; 53; 55]. І тут ми бачимо подібну картину побуту, яка спостерігалася і в повсякденному житті студенток.

Усі студентки та викладачки вірогідно знаходились у важких матеріальних умовах. З кінця 1922 р. викладачі та службовці Інституту разом із зарплатою почали одержувати продовольчі пайки. Траплялося і таке, що наукові працівники більше ніж півроку не мали ні заробітної плати, ні пайків. Тому закономірно, що окрім навчальної та наукової діяльності, жінки працювали і в господарстві Інституту аби відповідати усім вимогам «нового» образу радянської жінки [71]. У середовищі інтелігенток упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. відбувалися докорінні зміни у принципах їхнього життя. За більшовицькою доктриною їхня науково-педагогічна діяльність допускалася лише в межах, визначених радянською владою і до розумової праці в обов'язковому порядку додавалася фізична праця, характерна для селян і робітників. Це, звичайно, не могло не вплинути і на свідомість жінок, і на особливості їхнього повсякденного життя, яке безпосередньо впливало на професійну діяльність [69].

Висновки. Проаналізувавши архівні матеріали та наукову літературу, констатуємо, що першою студенткою Ніжинського історико-філологічного інституту в 1919 р. стала Олена Левковцева. Хоча на сьогодні залишаються певні сумніви щодо її першості, оскільки докази й аргументи мають суперечливий характер. Вже починаючи з 1920 р. відбувається кількісне зростання дівчат у студентському середовищі інституту. На початку 20-х рр. ХХ ст. з'являються і перші жінки-викладачки. Саме в той час почав формуватися новий, унормований радянською владою, соціальний портрет

жінки – жінки-трудівниці. До розумової діяльності жінок-інтелігенток обов'язково додавалася ще й нелегка фізична праця.

Масовість жінок у навчальному середовищі Ніжинської вищої школи спостерігається лише з другої половини 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., оскільки до цього часу в студентських аудиторіях все ще переважали юнаки, а більшість посад займали чоловіки. Причини такого явища крилися насамперед у політичній ситуації того часу, адже до влади прийшли більшовики зі своїми власними законами та порядками, які суттєво вплинули на буденне життя звичайних громадян, особливо інтелігенції. Подальші репресії, постійні переслідування, чистки задля перевірки соціальної приналежності залишали по собі істотний слід на навчальній та професійній діяльності й буденних практиках жінок-інтелігенток Інституту. Успішно завершити навчання, отримати диплом та присвятити своє життя освітянській справі вдалося далеко не всім. Тому життєвий шлях цих жінок вкотре демонструє, з якими труднощами зіштовхувалися дівчата, котрі мріяли про здобуття повноцінної вищої освіти на початку ХХ ст., а також про складнощі й особливості педагогічної професії в радянський час, яка повинна була відповідати усім положенням комуністичної доктрини. Гендерні питання про діяльність та внесок жінок у розвиток освіти України, особливо на регіональному рівні, потребують подальшого дослідження та аналізу.

Список використаних джерел та літератури

1. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині (далі – ВДАЧОН). Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 1 [Звіт про роботу Ніжинського історико-філологічного інституту за 2-ге півріччя 1919-1920 навч. року]. 12 арк.

2. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 6 [Звіт про стан і діяльність Ніжинського науково-педагогічного інституту за 1920-1921 навчальний рік]. 22 арк.

3. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 31 [Інструкція, звіт та інші матеріали про переєстрацію студентів. 1922]. 74 арк.

4. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 122 [Річні звіти за 1927/28, 1928/29]. 59 арк.
5. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 195 [Матеріали до річного звіту за 1931/32. Записи Ніжинського інституту соціального виховання кн. XI. 1931 р.]. 360 арк.
6. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 254 [Річний звіт інституту за 1933-1934 навч. рік]. 81 арк.
7. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 574 [Статистичні звіти про студентів інституту, Носівського, Ічнянського і Ніжинського робфаків]. 19 арк.
8. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 875 [Списки слухачів, відомості про заліки та екзамени слухачів двохрічних курсів при ІНО 1922-1923 рр.]. 93 арк.
9. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 918 [Список студентів, які навчаються на трьох-місячних курсах підготовки вчителів. 1931 рік]. 41 арк.
10. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 24 [Особова справа студентки інституту Волинської Євгенії (1920)]. 11 арк.
11. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 25 [Особиста справа студента Ніжинського інституту народної освіти Вигулярної Олександри Андріївни (1920-1924)]. 30 арк.
12. ВДАЧОН. Ф. Р-612. Оп. 2. Спр. 39 [Особова справа студентки Ніжинського інституту Народної освіти Журікової Варвари (1920)]. 7 арк.
13. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 40 [Особова справа студентки Вищих жіночих курсів Хлинської Наталії (1920)]. 1 арк.
14. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 50 [Особова справа студентки інституту Івлєєвої Олени (1920-1923)]. 9 арк.
15. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 58 [Особова справа студентки інституту Кулжинської Ольги Ярославівни (1920-1924)]. 30 арк.
16. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 60 [Особова справа студентки Вищих жіночих курсів Куликовської Інни (1920)]. 2 арк.
17. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 63. 2 арк.
18. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 84 [Особова справа про студентку інституту Радіонову Валентину (1920-1921)]. 25 арк.
19. ВДАЧОН. Ф. Р-6121, оп. 2, Спр. 92 [Особова справа студентки інституту Надії Василівни Сладківської (1920-1924)]. 45 арк.
20. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 108 [Особова справа студентки Левковцевої О. О. (1919-1923)]. 20 арк.
21. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 111 [Особова справа студентки інституту Худякової Олени (1920-1923)]. 14 арк.
22. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 145 [Особова справа студентки Галицької Станіслави Миколаївни (1920-1923)]. 4 арк.
23. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 148 [Особова справа студентки Дрилинської Марії Константинівни (1921-1924)]. 9 рк.

24. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 159 [Особова справа студентки Локшиної Сари Аврамівни (1921-1925)]. 18 арк.
25. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 160 [Особова справа студента Ларікової Марії Миколаївни (1921-1924)]. 13 арк.
26. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 179 [Особова справа студентки інституту Серветиної Ніни (1921-1923)]. 4 арк.
27. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 187. 2 арк.
28. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 254 [Особова справа Будовської Варвари Григорівни (1923-1926)]. 28 арк.
29. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 306 [Особова справа студентки Конюхової Пелагеї Микитівни (1923-1926)]. 20 арк.
30. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 309 [Особова справа студентки Крилової Анастасії Вікторівни (1923-1929)]. 16 арк.
31. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 324 [Особова справа студентки Лейкіної Єви Самсонівни (1923-1924)]. 16 арк.
32. ВДАЧОН. Ф. Р-612. Оп. 2. Спр. 326 [Особова справа студентки Хорошилової Ніни Михайлівни (1923-1928)]. 29 арк.
33. ВДАЧОН. Ф. Р-6121, оп. 2, спр. 353 [Особова справа студентки Пашутинської Софії Петрівни (1923-1930)]. 23 арк.
34. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 392 [Особова справа студентки Дрилинської Марії Константинівни (1921-1924)]. 29 арк.
35. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 400 [Особова справа студентки Чистиліної Варвари Миколаївни (1923-1928)]. 37 арк.
36. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 462 [Особова справа Вигулярної Марії Андріївни (1924-1927)]. 16 арк.
37. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 636 [Особова справа Пирогової Олени Олександрівни (1924-1928)]. 14 арк.
38. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3198 [Особова справа Олени Олександрівни Івлєєвої (1921-1922)]. 3 арк.
39. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3214 [Справа викладача ІНО Ніни Миколаївни Глаголевої (1922)]. 8 арк.
40. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3229 [Особова справа викладачки Ніжинського ІНО Родіонової Людмили Сергіївни (1922-1924)]. 7 арк.
41. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3231 [Особова справа Суханової (1922)]. 2 арк.
42. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3239 [Особова справа викладачки Ніжинського ІНО Грижимайло Ольги Олександрівни (1923-1931)]. 17 арк.
43. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3266 [Особова справа асистента хімії Бойкової Лідії Петрівни (1924-1934)]. 50 арк.
44. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3270 [Особова справа техпрацівника Дернової Ніни Артемівни (1924-1928)]. 17 арк.

45. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3280 [Особова справа викладачки музики О. К. Покровської (1924-1926)]. 8 арк.
46. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3297 [Особиста справа бібліотекаря Ніжинського ІНО Людмили Степанівни Кулжинської (1925-1929)]. 25 арк.
47. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3303 [Особова справа викладачки Терещенко Марії Сергіївни (1925-1929)]. 37 арк.
48. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3467 [Особиста справа бібліотекаря НІСВ Каменецької Зінаїди Михайлівни (1932-1933)]. 6 арк.
49. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3536 [Особиста справа секретаря ВУКПК Величковської Софії Титовни (1933)]. 4 арк.
50. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3579 [Особова справа помбухгалтера Рогової Надії Іванівни (1933)]. Арк. 3.
51. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3586 [Особова справа бібліотекаря Серветиної О. Л. (1933-1935)]. 12 арк.
52. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3609 [Особова справа лаборанта біологічного кабінету Башкірової Марії Яківни (1934 р.)]. 4 арк.
53. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3614 [Особова справа Гордієвої П. Ф. (1934)]. 8 арк.
54. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3625 [Особова справа доцента психології Давидової Ганни Данилівни (1934-1935 рр.)]. 19 арк.
55. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3695 [Особова справа Прокоф'євої А. А. (1933)]. 5 арк.
56. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3709 [Особова справа Коцюбинської П. А. (1934-1965 рр.)]. 19 арк.
57. Богачевська-Хомяк М. Д. «Білим по білому». Жінки в громадському житті України. 1884-1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с.
58. Горбань А. В., Шевчук В. О. Становлення та розвиток системи освіти в Україні у 1920-1930-х роках. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Вип. 58 (3). Київ, 2012. С. 104-109.
59. Дж. Скотт. Жіноча історія. *Нові підходи до історіописання* / ред. П. Берк ; пер. з англ. 2-ге вид. випр. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 61-90.
60. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ століття: монографія / ред. В. В. Калініченко; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси: Вертикаль, 2011. 532 с.
61. Кісь О. Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159-172.
62. Комарніцький О. Б. Матеріальне становище студентства педагогічних технікумів національних меншин УСРР у 20-30-ті рр. ХХ ст. *Дриновський збірник*. 2018. № 11. С. 354-362.

63. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки: монографія. Донецьк: Донец. держ. техн. ун-т, 2000. 248 с.
64. Луняк Є. М. Олена Левковцева – перша студентка Ніжинського інституту. *Література та культура Полісся: збірник наукових праць*. 2020. № 13. С. 166-180.
65. Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941). Київ: Наук. Світ, 2003. 302 с.
66. Мельник О. В. Становлення та розвиток вищої жіночої освіти в Одесі (1879-1921 рр.): автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Одеса, 2009. 16 с.
67. Міхневич Л. В. Витоки вищої жіночої освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). *Юридична Україна*. 2015. № 7/8. С. 78-85.
68. Мошик І. В. Повсякденне життя студентської молоді Глухова у 20-ті-30-ті роки XX ст. *Сіверщина в історії України*. 2012. Вип. 5. С. 332-335.
69. Посвістак О. А. Деякі аспекти повсякдення подільської інтелігенції в 20-х роках XX ст. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 41-48.
70. Потапенко М., Прудько В., Ємельянов В. Ніжин в добу української революції 1917-1921 рр. *Сіверянський літопис*. 2020. № 2. С. 224-227.
71. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя; ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 420 с.
72. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні. Український Вільний університет (м. Мюнхен, Німеччина), Друзі т-ва ім. Г. Ващенко. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.
73. Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX – поч. XX ст.). *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 63-74.
74. Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.). Київ: Вид-во КУ, 1965. 256 с.

References

1. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 1, Unit 1 [In Russian].
2. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 1, Unit 6 [In Russian].
3. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 1, Unit 31 [In Russian].
4. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 1, Unit 122 [In Russian].

5. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 1, Unit 195 [In Russian].

6. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 1, Unit 254 [In Russian].

7. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-612, Inventory 1. Unit 574 [In Russian].

8. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 1, Unit 875 [In Russian].

9. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 1, Unit 918 [In Russian].

10. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 24 [In Russian].

11. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 25 [In Russian].

12. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-612, Inventory 2, Unit 39 [In Russian].

13. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 40 [In Russian].

14. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 50 [In Russian].

15. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 58 [In Russian].

16. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 60 [In Russian].

17. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2. Unit 63 [In Russian].

18. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 84 [In Russian].

19. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 92 [In Russian].

20. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 108 [In Russian].

21. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 111 [In Russian].

22. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 145 [In Russian].

23. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 148 [In Russian].

24. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 159 [In Russian].

25. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 160 [In Russian].

26. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 179 [In Russian].

27. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 187 [In Russian].

28. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 254 [In Russian].

29. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 306 [In Russian].

30. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 309 [In Russian].

31. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 324 [In Russian].

32. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-612, Inventory 2, Unit 326 [In Russian].

33. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 353 [In Russian].

34. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 392 [In Russian].

35. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 400 [In Russian].

36. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 462 [In Russian].

37. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 636 [In Russian].

38. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3198 [In Russian].

39. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3214 [In Russian].

40. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3229 [In Russian].

41. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3231 [In Russian].

42. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3239 [In Russian].

43. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3266 [In Russian].

44. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3270 [In Russian].

45. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3280 [In Russian].

46. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3297 [In Russian].

47. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3303 [In Russian].

48. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3467 [In Russian].

49. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3536 [in Ukrainian].

50. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3579 [In Russian].

51. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3586 [In Russian].

52. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3609 [In Russian].

53. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3614 [In Russian].

54. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3625 [In Russian].

55. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3695 [In Russian].

56. Departments for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv region in the city of Nizhyn. Fund R-6121, Inventory 2, Unit 3709 [In Russian].

57. Bohachevska-Khomiak, M. D. (1995). «Bilym po bilomu». Zhinky v hromadskomu zhytti Ukrainy. 1884-1939 [«White on white.» Women in the public life of Ukraine. 1884-1939]. Kyiv: Lybid [In Ukrainian].

58. Horban, A.V. (2012). Stanovlennia ta rozvytok systemy osvity v Ukraini u 1920-1930-kh rokakh [Formation and development of the education system in Ukraine in the 1920s and 1930s]. *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats* (Vols. 5), (pp. 104-109). Kyiv [In Ukrainian].

59. Skott, Joan, V. (2010). Zhinocha istoriia [Women's history]. *Novi pidkhody do istoriopysannia – New approaches to historiography* (Vols. 2), (pp. 61-90). Kyiv: VD «Nika-Tsentr» [In Ukrainian].

60. Drach, O.O. (2011). Vyshcha zhinocha osvita v Rosiiskii imperii druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Women's higher education in the Russian Empire in the second half of the 19th and early 20th centuries]. V. V. Kalinichenko (Ed.). Cherkasy: VD «Vertikal» [In Ukrainian].

61. Kis, O. R. (2012). Zhinocha istoriia yak napriamok istorychnykh doslidzhen: stanovlennia feministskoi metodolohii [Women's history as a direction of historical research: the formation of feminist methodology]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, no. 2, pp. 159-172 [In Ukrainian].

62. Komarnitskyi, O. B. (2018). Materialne stanovlyshche studentstva pedahohichnykh tekhnikumiv natsionalnykh menshyn USRR u 20-30-ti rr. KhKh st. [The material situation of students of pedagogical technical schools of national minorities of the USSR in the 20s and 30s of the 20th century]. *Drynovskiyi zbirnyk – Drinovsky collection* (Vols. 11), (pp. 354-362). Kharkiv: KharNU [In Ukrainian].

63. Lypynskyi, V. V. (2000). Stanovlennia i rozvytok novoi systemy osvity v USRR u 20-i roky [Formation and development of the new education system in the USSR in the 20s]. Donetsk [In Ukrainian].

64. Luniak, Ye. M. (2020). Olena Levkovtseva – persha studentka Nizhynskoho instytutu [Olena Levkovtseva is the first student of the Nizhyn Institute]. H. V. Samoilenko (Eds.). *Literatura ta kultura Polissia – Literature and culture of Polissia* (Vols. 99), (pp.166-180). Nizhyn: NizhSU [In Ukrainian].

65. Marochko, V. I. & Khillih, H. (2003). Represovani pedahohy Ukrainy: zhertvy politychnoho teroru (1929-1941) [Repressed teachers of Ukraine: victims of political terror (1929-1941)]. Kyiv: VD «Naukovyi svit» [In Ukrainian].

66. Melnyk, O. V. (2009). Stanovlennia ta rozvytok vyshchoi zhinochoi osvity v Odesi (1879-1921 rr.) [Formation and development of higher women's education in Odessa (1879-1921)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa: OdNU [In Ukrainian].

67. Mikhnevych, L. V. (2015). Vytoky vyshchoi zhinochoi osvity v Ukraini (kinets XIX – pochatok XX st.) [The origin of higher women's education in Ukraine (end of the 19th-beginning of the 20th century)]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, no. 7/8, pp. 78-85 [In Ukrainian].

68. Moshyk, I. V. (2012). Povsiakdenne zhyttia studentskoi molodi Hlukhova u 20-ti-30-ti roky XX st. [Everyday life of student youth of Glukhov in the 20s-30s of the 20th century]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy – Severshchyna in the history of Ukraine*, Vol. 5, pp. 332-335 [In Ukrainian].

69. Posvistak, O. A. (2013). Deiaki aspekty povsiakdennia podil'skoi intelihtentsii v 20-kh rokakh XX st. [Some aspects of everyday life of Podil's intelligentsia in the 20s of the 20th century]. *Humanitarnyi zhurnal – Humanitarian journal*, no. 3, pp. 41-48 [In Ukrainian].

70. Potapenko, M. V., Prudko, V. O. & Yemelianov, V. M. (2020). Nizhyn v dobu ukraïnskoi revoliutsii 1917-1921 rr. [Nizhyn during the Ukrainian revolution of 1917-1921]. *Siverianskyi litopys – Siveryanskyi litopis*, no. 2, pp. 224-227 [In Ukrainian].

71. Samoilenko, H. V. & Samoilenko, O. H. (2005). Nizhynska vyshcha shkola: storinky istorii [Nizhyn Higher School: pages of history]. Nizhyn: VD «Aspekt-Polihraf» [In Ukrainian].

72. Siropolko, S. O. (2001). Istoriia osvity v Ukraini [History of education in Ukraine]. Kyiv: VD «Naukova dumka» [In Ukrainian].

73. Sukhenko, T. V. (1998). Zhinocha serednia osvita v Ukrainy (XIX – poch. XX st.) [Female secondary education in Ukraine (XIX – early XX centuries)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, no. 5, pp. 63-74 [In Ukrainian].

74. Yasnytskyi, H. I. (1965). Rozvytok narodnoi osvity na Ukraini (1921-1932 rr.) [Development of public education in Ukraine (1921-1932)]. Kyiv: VD KU [In Ukrainian].

Рецензенти:

Т. М. Підгайна, к. і. н.;

Н. Б. Щebetюк, д. і. н.

Надійшла до редакції: 19.11.2023 р.